
KÜRESELLEŞMENİN KUŞATMASI ALTINDA ULUS-DEVLET: YA REVİZYON, YA TASFİYE

Mustafa ACAR * Kırıkkale Üniversitesi

Özet

Küreselleşme ekonomik, siyasal ve sosyo-kültürel boyutları olan karmaşık bir süreçtir. Öteki boyutları yanında küreselleşmenin özellikle ekonomik ve siyasal boyutu ulus-devletin geleceğini yakından ilgilendirmektedir. Öyle görünmektedir ki ulus-devletin son iki yüzyıldır sürdüğü saltanat devrini tamamlamıştır. Artık kendi sınırları içine kapanmış, vatandaşına istediği gibi muamele etmeye eğilimli, mal-hizmet ve sermaye akımlarına engeller koyan, buyurgan, tektipçi ve özgürlüklerden hazzetmeyen ulus-devlet döneminin kapanması kaçınılmazdır. Ulus-devletçi direnişin bütün dünyayı etkisine almış olan küreselleşme dalgasını tersine çevirmesi imkânsız görünmektedir. Bu koşullar altında şunu öngörmek mümkündür: ya ulus-devlet küreselleşmenin öne çıkardığı demokrasi, sivil toplum, çoğulculuk, serbest piyasa ekonomisi ile ekonomik ve siyasi özgürlükler ekseninde ciddi bir reforma tâbi tutulacak, ya da bundan önceki yüzyılların pek çok siyasal teşkilatlanma biçiminin akıbetine uğrayıp, zamanla tasfiye olacaktır.

Anahtar kelimeler: ulus-devlet, küreselleşme, ulus-devletin akıbeti.

1. Giriş

Küreselleşme olgusu, insan hayatını derinden etkileyen boyutlarıyla, günümüzün en inkâr edilmez gerçeğidir. Son 15-20 yıldır daha gözle görülür hale gelmiş olan küreselleşme süreci gerek bireylerin, ge-

---

* Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü.

rekse toplumların hayatını büyük ölçüde değiştirmiştir; görünür gelecekte de değiştirmeye devam edecektir.

Küreselleşme çok boyutlu, karmaşık bir olgudur. Ekonomik, siyasal ve sosyo-kültürel olmak üzere, küreselleşmenin özellikle öne çıkan üç boyutundan söz etmek mümkündür. Ekonomik küreselleşme ülkeler arasında iktisadi duvarların ortadan kalkmasıyla ilgilidir. Siyasal küreselleşme geleneksel ulus-devlet anlayışının büyük önem attığı ulusal egemenlik ve bağımsızlık anlayışının değişmesi, ülkelerin iç işlerine dış müdahalelerin meşru hale gelmesiyle ilgilidir. Sosyo-kültürel küreselleşme ise kültürlerin çok daha hızlı bir etkileşim sürecine girmesi, zevkler ve renklerin benzeşmesiyle alakalı görünmektedir.

Küreselleşme, dostları kadar düşmanları, taraftarları kadar karşı çıkanları da olan bir süreçtir. Taraftarları küreselleşme sürecinin özgürleştirici ve zenginleştirici boyutlarına vurgu yapmaktadırlar. Karşıtlarının ise en çok vurgu yaptıkları hususlar, ulus-devletin zayıflaması, ulusal bağımsızlık ve egemenlik düşüncesinin zayıflaması, uluslar arası kurumların ulus-devletler üzerinde kurduğu baskı ve ekonomilerin çokuluslu şirketlerin kontrolüne girmesi gibi hususlardır. Gerek gelişmiş ülkelerde, gerekse geliştirmekte olan ülkelerde her iki kampta da çok sayıda insana rastlamak mümkündür. Ancak genel bir gözlem olarak, emperyalizm-sömürü-azgelişmişlik arasında kurulan doğrudan bağların cazibesini nedeniyle, az gelişmiş ülkelerde küreselleşme karşıtlığının daha revaçta olduğunu söylemek mümkündür. Küreselleşme taraftarlığı ya da karşıtlığı bağlamında belirleyici olan, kişinin dünyaya bakışını biçimlendiren zihniyettir; bununla ilinyili olarak, ekonomik ve siyasi özgürlüklere atfettiği önemdir.

Yukarıda çizilen çerçeve içinde bu yazıda çağımızın iki önemli fenomeni olarak küreselleşme ile ulus-devlet arasındaki etkileşim tartışılmakta; küreselleşmenin çeşitli cephelerden yönelttiği tehditler karşısında çanların ulus-devlet için çaldığı öne sürülmektedir. Yazının bundan sonraki kısmı şu şekilde düzenlenmiştir.

İzleyen bölümde küreselleşme olgusunun iktisadi, siyasi ve sosyo-kültürel boyutları üzerinde durulmakta, üçüncü bölümde çağımızın egemen siyasal örgütlenme biçimi olarak ulus-devlet incelenmektedir. Dördüncü bölümde ise küreselleşmenin ulus-devlet üzerindeki olumsuz etkileri, ulus-devletin giderek zayıflamasına yol açan tehditleri tartışılmaktadır.

2. Küreselleşmenin Üç Boyutu: Ekonomik, Siyasal, Sosyo-kültürel Küreselleşme

Küreselleşmenin itici gücü olduğu söylenebilecek olan iktisadi boyutu, ülkeler arasında iktisadi duvarların aşınması, teknolojik ilerleme ve ekonomilerin birbiriyle bütünleşmesiyle ilgilidir. Son yarım yüzyılda ulaşım, iletişim ve bilgi-işlem teknolojilerinde başdöndürücü gelişmeler yaşanmıştır. Buharlı gemiler, hızlı trenlerin yanısıra, güvenli ve hızlı havayolu taşımacılığının gelişmesi ulaşım maliyetlerini aşağı çekmiş, malların, hizmetlerin ve insanların taşınması son derece kolaylaştırmıştır. İletişim teknolojisindeki gelişmeler dünyanın en ücra köşeleriyle haberleşmeyi kolay, hızlı ve ucuz hale getirmiş; yeryüzünün her köşesi bu sayede birbiriyle irtibatlanmıştır. Bilgi-işlem teknolojisinin gelişmesi hem hızlı hem de daha az hatalı iş yapma imkânlarını olağanüstü geliştirmiştir. Çokuluslu şirketler üretim maliyetleri ve kâr fırsatlarını dikkate alarak üretim, dağıtım ve pazarlama süreçlerini yeniden organize etmişler, bölgesel üretim ve pazarlama ağlarını küresel ağlara dönüştürmüşlerdir. Ekonomilerin korumacı eğilimleri yerini dışa açılmacı ve serbest ticaretçi eğilimlere bırakmıştır.

Küreselleşmenin, iktisadi boyutu ile sürekli etkileşim halinde olan siyasi boyutu ulus-devlet için çanların çalmasına yol açan bir dizi gelişmeye kapı aralamıştır. Küreselleşme yaygınlaştıkça ülkeler arasındaki siyasi sınırlar aşınmış; “ulusal egemenlik” ve “bağımsızlık” gibi ulus-devletin “alâmeti farikası” temel kavramlar ciddi bir anlam ve önem erozyonuna uğramıştır. İnsan hakları, demokrasi ve hukuk devleti söylemi öne çıkmış, eskiden bir tabu kabul edilen ulus-devletin “iç işlerine karışmak” giderek normal ve meşru görülmeye başlanmıştır. Başka bir deyişle, küreselleşen dünyada ulusal sınırlar aşınmakta, ulus-devleti var eden ve vazgeçilmez kılan dinamikler zayıflamakta, “tam bağımsızlık” fikri yerini “karşılıklı bağımlılığa,” ulus-devletin kendi sınırları içinde ortak kabul etmez egemenliği, yerini ulus-üstü kurumlar üzerinden paylaşılan egemenliğe bırakmaktadır. Bu bağlamda siyasal küreselleşme, bir devletin belirli bir toprak parçası üzerinde mutlak egemenlik gücünü yitirmesi; yönetim sistemlerinin karşılıklı etkileşiminin artması; demokrasi, insan hakları ve özgürlükler temelinde dış müdahalelerin yoğunluk kazanması; dil, din ve etnik köken bakımından tektipçi bir yapıya dayanan ulus devletin önemini kaybederek uluslararası kuruluşların öne çıkması süreci olarak değerlendirilebilir (Acar, 2009b).

Küreselleşmenin bir de sosyal ve kültürel boyutundan söz etmek mümkündür. Ekonomik ve siyasal hayatı bu kadar derinden etkileyen

bir dönüştürücü sürecin toplumsal ve kültürel hayatı etkilememesi düşünülemezdi. Şirketler üretim ve pazarlama ağlarını dünya çapına yaydıkça, insanlar ülkeler arasında bu kadar kolaylıkla seyahat edebildikçe, gelişmekte olan ülkelerin çocukları gelişmiş ülkelere eğitim amacıyla daha fazla gittikçe, teknoloji transferi kolaylaştıkça kültürler arası temaslar ve etkileşimler de hızlanmaktadır. Günümüzde yeni yapılan bir film dünyanın pek çok ülkesinde aynı anda gösterime girmekte, yeni basılan bir kitap veya yeni piyasaya çıkan bir müzik albümü birçok ülkede aynı anda satışa sunulabilmektedir. Olimpiyatlar başta olmak üzere, uluslar arası spor organizasyonlarına her geçen gün daha fazla sayıda ülke ve sporcu katılmaktadır. Sayıları giderek artan ticaret ve sanayi fuarlarıyla farklı ülkelerin işadamları ve firmaları arasında temaslar kurulmakta, kültürel temaslar sayesinde çeşitli ülkelerin damak zevki, giyim-kuşam tarzı ve ürettiği ürünlerin tanıtımı daha kolay mümkün olmaktadır.

Kısaca gerek ekonomik, gerek siyasal, gerekse sosyo-kültürel kanallardan dünya giderek küçük bir köye dönüşmekte; ekonomiler birbiriyle daha fazla bütünleşmekte; eskiden ulus-devletin üstlendiği bazı fonksiyonları üstlenecek yeni uluslar arası kurumlara ve organizasyonlara ihtiyaç duyulmaktadır. Küreselleşmenin yerel kültürlerin akıbetini nasıl etkileyeceği konusunda ikisi karamsar, biri iyimser olmak üzere başlıca üç görüşten söz edilebilir. Karamsar görüşlerden birincisi "homojenleşmeci," diğeri "çatışmacı" görüş olarak nitelendirilebilir. Homojenleşme görüşü dünyanın giderek Amerikan kültürünün egemenliği altına girip homojenleşeceğini; çatışmacı görüş ise "McDonald's kültürü" ile "cihat kültürü" nün birbiriyle çatışacağını öne sürmektedir. İyimser "melezleşmeci" görüş ise Amerikan kültürünün bile kendi içinde bir melez kültür olduğunu, küreselleşmenin tetiklediği hızlı etkileşim süreci sonunda yeni melez kültürlerin ortaya çıkacağını iddia etmektedir (Bülbül, 2009).

3. Ulus-devlet: Modern Çağın Tabusu mu?

Ulus-devlet modern dönemin egemen siyasal örgütlenme tarzıdır. Bugün Türkiye dâhil birçok ülkede bazı çevrelerde büyük bir kutsallık ve sorgulanamazlık atfedilen ulus-devlet olgusu tarihsel, geçmişi çok eskiye gitmeyen, kendisine herhangi bir kutsallık atfetmenin doğru olmadığı bir olgudur. Devlet, dünyanın bizim ülkemizin de dâhil olduğu belirli coğrafyalarında "adeta bir kutsallık çemberi içinde ve kendiliğinden bir üst varlık" olarak algılanmakta, tarih içindeki değişimleri algılanmadan, doğal bir gerçeklikmiş gibi içselleştirilmektedir. Oysa devlet de tarihin bir ürünüdür ve bütün tarihsel olgular gibi değişim sürecinin içindedir (Kılıçbay,

2009: 18). Tarih boyunca sadece ulus-devletin değil, bizzat modern anlamıyla devletin olmadığı uzun dönemler yaşanmıştır. İnsanoğlu yeryüzü macerasının büyük bölümünü devletsiz, hele ulus-devletsiz geçirmiş; uzun zamanlar boyunca kabilelerle, şefliklerle, emirliklerle, hanlıklarla, krallıklarla, sultanlıklarla, hanedanlıklarla ve imparatorluklarla yönetilmiştir. Dolayısıyla, ulus-devlet sanki tarihin başlangıcından beri hüküm süren, kadim, değişmez, kutsal, sorgulanmaz, Tanrı-vergisi bir siyasal teşkilatlanma biçimi değildir. Avrupa Ortaçağına egemen olan feodalitenin çözülmesiyle önce merkezi krallıklar egemen olmuştur. Daha sonra yer yer merkezi krallıklarla iç-içe geçerek, yer yer de imparatorlukların çökmesiyle onun yerini alarak bütün dünyada ulus-devlet yapılanması egemen siyasal teşkilatlanma tarzı haline gelmiştir. Özellikle 1789 Fransız Devriminin tetiklediği milliyetçi fikirlerin yayılmasıyla imparatorluklar giderek çözülmüş, ulus-devletler başta Avrupa olmak üzere son iki yüzyılda bütün dünya çapında yaygınlaşmıştır. Bugün dünyada ulus-devletle yönetilmeyen tek bir kara parçası yok gibidir.

Ülkesellik (belirli bir toprak parçası), *egemenlik* (bu toprak parçası üzerinde egemen güç, nihai otorite), *merkezilik* (temel toplumsal kararların bir merkezden verilmesi; kanun çıkarma, para basma, vergilendirme vb.) ve *ulusallık* (belirli bir ulusa dayanma; yurttaşların tekbiçim – üniform- bir kimliğe sahip olmaları) olmak üzere başlıca dört özellikle tanımlanan ulus-devletin “federal” ve “üniter” olmak üzere iki türünden söz edilebilir. Federal devlette temel idari fonksiyonlar federal otorite ile eyaletler arasında paylaşılmış, bazı yetkiler federal hükümette, bazı yetkiler ise eyalet hükümetlerinde toplanmıştır. Üniter devletlerde ise hemen bütün yetkiler tek merkezde toplanmış, mahalli idarelerin gücü mümkün olduğunca kısıtlanmış, merkezden alınan kararların bütün ülke çapında uygulanması öngörülmüştür. Yönetimde daha esnek, yerel yönetimlere daha fazla yetkinin tanındığı federal devletlerin uygulamada üniter ulus-devletlere göre demokrasi ve çoğulculuk açısından daha başarılı oldukları görülmektedir. Nitekim 2008 yılında Ekonomist dergisinin yayımladığı “Demokrasi Endeksi”ne göre, 167 ülke arasında yapılan bir kıyaslamada, “tam demokrasi,” “kusurlu demokrasi,” “melez – demokrasi ve otoriter yönetim karışımı- rejimler” ve “otoriter rejimler” sınıflamasında, otoriter rejim kategorisinde yer alan üniter devlet sayısı federal devlet sayısından iki kat daha fazladır. Benzer şekilde, “tam demokrasiler” arasında yer alan federal devlet sayısı üniter devlet sayısından iki kat fazladır (Yurdusev, 2009a).

Ulus-devletin özellikle üniter versiyonunda, siyasette öne çıkan özellikleri merkezîyetçilik, tek dil, tek din, tek hukuk, tek bayrak gibi sembollerle tezahür eden, çoğulculuğa imkân tanımayan *tektipçilik*dir. Geleneksel olarak ulusal egemenlik ve bağımsızlık üzerinde aşırı bir vurgu sözkonusudur. Bunun yanısıra, dünya coğrafyasının büyük bölümünde ulus-devletin yükselişi ve yaygınlaşması oldukça sancılı bir süreç olmuştur. Doğası gereği farklı etnik kökenden azınlıklara kuşkuyla bakmış olan ulus-devlet, azınlıkları ulusal bütünlüğün önünde bir tehdit olarak görmüş, çoğu durumda da farklı etnik kökene mensup ve farklı bir dil konuşan toplulukları yaygın bir merkezi eğitim aracılığıyla tek bir potada eritmeyi denemiştir. Bunun ne büyük sıkıntılara yol açtığı ise son iki yüzyıllık dönemde Balkanlar'da, Kafkaslarda, Anadolu'da, Ortadoğu'da ve Orta Asya'da yaşanan trajedilere bakarak anlaşılabilir. Ulus-devletin kurulabilmesi için gerekli ve yararlı bir araç olarak görülen *etnik temizlik* hareketleri milyonlarca insanın yerinden yurdundan edilmesine, yüzlerce yıldır yaşadığı topraklarından sürülmesine, milyonlarca can kaybına, yine milyonlarca insanın da yaşadıkları topraklarda asimilasyoncu baskılara maruz kalmasına yol açmıştır. Daha öncesini bir kenara bıraksak bile, Balkanlarda 1877-78 Osmanlı-Rus savaşından sonra yüzbinlerce insanın, sayısız insan topluluğunun maruz kaldığı toplu-zorunlu göçler, bu sırada uğranan kıyımlar bilinmektedir. Osmanlı Ermenilerinin maruz kaldığı zorunlu göçler (1915), Cumhuriyetin ilk yıllarında Yunanistan'la yapılan nüfus mübadelesi, Cumhuriyet tarihi boyunca Anadolu'nun doğu ve güneydoğu bölgesinde yoğun olarak yaşayan Kürt nüfus üzerinde uygulanan inkârcı ve asimilasyoncu politikalar hep aynı zihniyetin cevaz verdiği uygulamalardır. 1980'li yıllarda Bulgaristan'da ve Batı Trakya'da yaşayan Türk azınlığa karşı uygulanan baskı ve sindirme politikaları da yine aynı tektipleştirici ulus-devlet anlayışının yansımasıdır. Nihayet 1990'lı yıllarda Bosna ve Kosova'daki Müslüman nüfusa yönelik kıyımlar da, aynı şekilde, etnik temizliğe cevaz veren, tektipçi, ulus-devletçi politikaların faşizan bir zihniyetle birleşince ne büyük acılara yol açabileceğinin trajik örnekleridir.

Ulus-devletin iktisadi modeli devletçi, müdahaleci ve korumacı bir modeldir (Acar, 2009a). Çoğu durumda ulus-devletin kurulabilmesi ya da meşru bir temele oturtulabilmesi için önce bir "ulus-inşası" gerekmektedir. Bunu yapacak olan, iktidar elitlerinin kontrolü altındaki devlettir. Ulus inşasına girişen devlet hem ekonomide, hem de siyasette bütün yetkileri elinde tutmakta, vatandaşlara –ideolojik, siyasi ve kültürel bileşenlerden oluşan- belirli bir hayat tarzı dayatmakta, özel sektöre de iktisadi faaliyetlerde öncülük etmektedir. Özel sektörün mevcut ol-

madığı veya çok zayıf olduğu durumlarda ulusal sınırlar içinde bir "milli burjuva" yaratabilmek için ekonominin dış rekabete karşı korunması, içerde üretilen ürünlerin ithalatını yasaklamak suretiyle yerli üreticilerin desteklenmesi gerekmektedir. Ataerkil-otoriter bir zihniyetin yönlendirdiği ulus-devlet, egemenliğini kimseyle paylaşmamakta, hem ekonomiye hem siyasete sürekli müdahalede bulunmakta, yerli sanayileri dışa karşı korumaktadır. Siyasi gücü elinde tutan iktidar seçkinleri kaynak dağıtımında mutlak söz sahibi olmakta, kaynak ve rant dağıtımını "piyasa" yerine "siyaset kurumu" aracılığıyla yapılmaktadır. Dolayısıyla, ulus-devlet içinde özgürlükleri bastırmak için kullanılan meşrulaştırıcı gerekçeler çoğu kez iktidar ilişkilerinin ve imtiyazlarının yeniden üretimiyle ilgilidir. Çoğu kez ulusal egemenlik, tam bağımsızlık, çağdaşlık gibi süslü, milliyetçi damara vurgu yapan argümanların ardına gizlenmiş örtük bir iktidar kavgasının olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye de dâhil ulus-devletlerin çoğunda askeri ve sivil bürokrasi-siyasetçi-işadamı arasında uzun yıllar boyu oluşan birikmiş çıkarlar devletçi-müdahaleci-korumacı bir model ortaya çıkarmıştır. Oysa küreselleşmenin dışa açılmacı, şeffaflaştırıcı, serbest ticaretçi özelliği bu yapıyı temelden sarsmaktadır.

4. Küreselleşme-Ulus-devlet Çatışması: Geleceğin Dünyası Kimden Yana?¹

Küreselleşme sürecinin ivme kazanmasıyla ulus-devletin büyük bir sarsıntı geçirmekte olduğu artık yadsınamaz bir gerçektir. Küreselleşme ekonomik, siyasal ve kültürel üç koldan yayıldıkça ülke ekonomileri birbiriyle daha fazla entegre olmakta; ortaya çıkan fırsatlar kadar sorunlar da küresel bir karakter arz etmeye başlamaktadır. Bunun sonucu olarak, belirli bir coğrafya ile etkinliği sınırlı ulus-devlet sözkonusu sorunlarla başa çıkmakta zorlanmakta, para-sermaye-mal-hizmet-insan-bilgi trafiğini kontrol edemez hale gelmektedir. Sonuçta ulus-devlet giderek önemini yitirirken, uluslar arası kurumlar ile ulus-üstü siyasal bütünleşme hareketleri önem kazanmaktadır. Her biri birer ulus-devlet olan Batı Avrupa'lı ülkelerin, II. Dünya Savaşından sonra temellerini attıkları Avrupa Birliği çerçevesinde uluslar-üstü bir birlik oluşturmaya çalışmaları bunun en canlı örneğidir. Artık 27 AB üyesi ülke için "tam bağımsızlık" ve "paylaşılmayan egemenlik" yoktur. Bunun yerine ulus-üstü AB kurumları çerçevesinde "paylaşılan egemenlik" ve malların, hizmetlerin ve işgücünün dolaşımını engelleyen duvarların kaldırılmasıyla daha

¹ Bu bölümde büyük ölçüde Acar (2009b)'den yararlanılmıştır.

belirginleşen ortak yatırımlar, ticaret ve çeşitli alanlarda işbirliği projelerinde somutlaşan bir "karşılıklı bağımlılık" söz konusudur.

Ayrıca paylaşılan egemenlik ve karşılıklı bağımlılık fikri ekseninde gelişen ulus-üstü örgütlenme modelinin ulus-devleti gölgede bırakmaya başlamasının yalnızca AB'ye özgü olduğu da sanılmamalıdır. Küreselleşme süreci yaygınlaştıkça bütün dünyadaki ekonomiler her zamankinden daha fazla birbiriyle bütünleşmekte, mal-hizmet-sermaye-yatırım akımlarıyla birbirlerine daha fazla bağımlı hale gelmektedir. Ülkeleri birbirine karşı bağımlı ve sorumlu kılan uluslararası anlaşmaların, antlaşmaların ve organizasyonların sayısı giderek artmaktadır. Bugün dünya ticaretinin yaklaşık %70'i AB, NAFTA, APEC gibi ulus-üstü serbest ticaret bölgeleri tarafından gerçekleştirilmektedir.

Küreselleşme yaygınlaştıkça ulus-devletlere dış müdahalelerin de yaygınlaşması dikkat çekicidir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulmuş olan DTÖ,² Dünya Bankası (DB) ve IMF gibi kuruluşların yanısıra, BM, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Avrupa Adalet Divanı, Uluslararası Savaş Suçları Mahkemesi gibi kurumlar, -İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Helsinki Yurttaşlar Bildirgesi, hukuk devleti, hukukun üstünlüğü, işkencenin ve kötü muamelenin önlenmesi, dünya ticaretinin serbestleştirilmesi, çok-terafli ticaret ve yatırım anlaşmaları gibi- çeşitli kavramlara ve belgelere dayanarak ulus-devletlerin iç işlerine ve uyguladıkları politikalara daha fazla müdahale edip yaptırım uygular hale gelmişlerdir.

Bu gelişmelerin, yani küreselleşmenin atraksiyonları karşısında ulus-devletin giderek köşeye sıkışmasının nasıl değerlendirilmesi gerektiği ise, kuşkusuz kişinin nereden baktığına, benimsediği ideolojik-siyasal-felsefi referans çerçevesine bağlıdır. Kendi sınırları içinde tek dil, tek din, tek ulus ve tek kültür yaratmaya dayalı tektipçi, katı ulus-devletçi pencereden bakıldığında, bu gelişmeleri olumlu değerlendirmek imkânsızdır. Buna karşılık çoğulcu ve katılımcı demokrasi, hukukun üstünlüğü, sivil toplum, özgürlükler ve iktisadi refahın yaygınlaşmasına öncelik ve önem atfeden bir bakış açısından bu tür gelişmeler gayet olumlu gelişmeler olarak değerlendirilebilir. Nitekim -özel mülkiyet, tercih özgürlüğü, rekabet, sınırlı devlet, serbest ticaret gibi- Klasik liberal değerleri savunanlarca küreselleşmeye ve onun sonuçlarına olumlu bakılmaktadır. Buna karşılık Marksist, ulusalcı, milliyetçi ve radikal dinci yaklaşımların küreselleşmeye karşı çıktıkları ve ulus-devletin gücünün aşınmasından ciddi biçimde rahatsız

² O zamanki adı GATT; 1995 yılında DTÖ'ye dönüşmüştür.

oldukları gözlenmektedir. Devlet olgusuna ve üniter ulus-devlet anlayışına kutsallık atfedildiği ölçüde, bu rahatsızlığın düzeyi artmaktadır.³

Küreselleşme karşısında ulus-devletin zayıflamasından rahatsızlık duyan yaklaşımın başlıca gerekçeleri Kazgan (2007), Wade (1999) ve Manisalı'da (2001) bulunabilir. Bu yaklaşıma göre 1980'li yılların başından itibaren ABD'den kaynaklanan yeni bir ekonomik düzen anlayışı adım adım dünyaya yayılmış, Berlin Duvarı'nın yıkılmasını ve SSCB'nin dağılmasını izleyerek küresel ölçüğe ulaşmıştır. Başlangıçta "ekonomide serbestleşme, ihracata dönük büyüme" şeklinde sunulan yeni dönüşüm, aslında bu tanımı çok aşan bir değişimi ateşlemiştir: Ulus-devlet olarak son üç yüzyılı aşan bir sürede dünyaya yayılan ulusların oluşması ve örgütlenme biçimi, giderek aşındırılma ve aşılma sürecine sokulmuştur. Bununla da kalınmamış, 1930'u izleyen yarım yüzyılda kapitalizmin aşırılıklarını törpülemeye katkı yapan ve birçok ülkede ulus-devletin işlevleri arasına giren 'sosyalleşme' baskı altına alınmıştır. Bu sürecin ateşleyicisi 'Washington Mutabakatı' diye bilinen ABD Hazinesi, çok uluslu şirketler ve Wall Street üçlüsünün temsil ettiği ABD kaynaklı 'finans kapital'dir (Wade, 1999: 33-44). Amaç büyük sermayenin hiçbir dirençle karşılaşmadan dünya pazarında kârını maksimumlaştırmayı sağlamaktır. Ulus-devletin ekonomideki gücünü aşındıran bu süreçte, ulus-devletin aşılmasında iki dinamik devreye girmiştir. İlk olarak, ulus-devlet ekonomik yetkilerini giderek ulus-üstü kurumlara devretmek durumunda kalmıştır. Bunun bir ayağını Dünya Bankası, IMF, OECD ve GATT gibi ulus-üstü örgütlerce alınan kararlar oluşturmaktadır. İkinci ayağı, bölgesel anlaşmalarla kurulan, bazı açılardan eski imparatorluklara benzese de yapısı farklı olan bölgesel işbirliği anlaşmaları oluşturmaktadır. Böylece ulus-devletin karar alma, uygulama ve denetleme gücünü aşındıran iki boyutlu ulus-üstü bir oluşum ortaya çıkmıştır (Kazgan, 2007).

Ulus-devletin gücünün aşılmasında diğer önemli faktör, yerel yönetimlerin giderek güçlendirilmesi, merkezi yönetimin olanaklarının, yetkilerinin ve sorumluluklarının kendi içindeki alt birimlere devredilmesidir. Bununla yerel yönetimlerin giderek mali, idari ve iktisadi olarak özerkleşmesi ve merkezi devlete bağlılığının azaltılması amaçlanmaktadır. Böylece, iktidarı üstten ve alttan aşındırılmak suretiyle, ulus-devletin

³ Devletin kendisinin tarih ötesi bir varlık ve bizatihi bir değer olup olmadığı, ulus-devlet dâhil herhangi bir devlet modeline dokunulmazlık ve kutsallık atfetmenin yanlışlığı ve çarpık bir laiklik anlayışıyla harmanlanan üniter devlet savunusunun nasıl bir despotizme kapı aralayabileceğine ilişkin bir tartışma için, bkz. Cangızbay (2009: 13-16).

sadece bir 'ara-örgüt' haline dönüşmesi süreci başlatılmış bulunmaktadır (Ohmae, 1996: 22-23). Sonuçta mal, hizmet ve sermaye için -serbestleşme ya da özelleştirme yoluyla- dünya pazarı kurulurken, yerel yönetimler doğrudan küresel pazarla ilişki kuracak; ulusal pazar, ulusal sermaye ve emeğe ilişkin işlevleri, yetkileri ve sorumlulukları açısından ulus-devlet, gücü en aza indirilmiş bir örgüte dönüşecektir. Ulus-devletin geçmişte öne çıkmış olan ulusal pazarı ve emeği koruma, yerel girişimciye öncelik verme, ekonomiyi yerel ihtiyaçları karşılama yolunda güçlendirme gibi işlevleri sona erecektir. Uluslararası sermaye, ulus-devletten kaynaklanan hiçbir dirençle karşılaşmadan, küresel bir pazara ulaşacaktır. Ulus-devlet yönetimlerinin, uluslararası sermayenin taleplerine ya da baskılarına direnme gücü yoktur (Kazgan, 2007).

Küreselleşme sürecinde yerel yönetimlerin giderek özerkleşmesi yolundaki baskının gerekçeleri arasında katılımcı demokrasi; yaşadığı ortamın geleceğiyle ilgili kararlarda yerli halkın söz sahibi olması; uygulamanın denetlenmesinde etkinliğin artması; ve etnik çeşitliliğe uygun biçimde yerel-kültürel çeşitliliğin sağlanması bulunmaktadır. Bunlar bütün yetkilerin kendisinde toplandığı merkezi yönetimin gücünü kırmakta, bu gelişme de iktidar seçkinlerini rahatsız etmektedir. Ulus-devletin demokrasi, insan hakları ve çevrenin korunması gibi alanlardaki yetkileri ve sorumluluklarının da artık giderek ulus-üstü kurumlarca denetlenmesi söz konusu olmakta, ulus-devletin bu açıdan da etkinlik alanı daralmaktadır.

Ulus-devletin yükselişi sanayileşme süreciyle paralel yürümüştür, sermayedar sınıf üretim araçlarının sahibi olurken, fabrikalarda işçi olarak çalışan emekçiler de çıkarları sermayedar sınıfın çıkarlarıyla çatışan bir sınıf olarak yükselmişti. Sendikalar ve işçi partileri, sermayedarlara karşı işçi sınıfının çıkarlarını korumak üzere ortaya çıkmıştı. Oysa özü itibarıyla bir kapitalizm eleştirisi olan Marksist "sınıf çatışması" ve emek-sermaye çelişkisi bugün anlamını giderek yitirmektedir. Çünkü bugün işçi sınıfının "zincirlerinden başka" kaybedecek çok şeyi vardır; kol gücüne dayalı çalışma ve emeğin katkısının yaratılan toplam katma değer içindeki payı giderek azalmaktadır. "Toplumsal sınıf" sahneden çekilirken onun yerini "birey" almaktadır. Bugün üretim sürecinde asıl katma değer yaratan faktör emek veya sermaye değil, bilgi üretme, işleme ve bilgiye hükmetme kapasitesidir. Bilgi toplumunda emek ve sermaye önemsizleşmekte, yaratıcı ve yenilikçi birey öne çıkmaktadır. Sermaye uluslararası piyasalarda serbestçe dolaşmakta, kıt kaynak olmaktan çıkmaktadır. Malların, hizmetlerin, sermayenin, bilgi ve teknolojinin ve nitelikli işgücünün dolaşımı

giderek kolaylaşmaktadır. Sanayileşme döneminden farklı olarak, bilgi çağında kritik önem taşıyan aktör sermayedar değil, bilgi üretme kapasitesi olan, yaratıcı bireydir. Emek-sermaye çelişkisinin önemini kaybetmesi, özellikle nitelikli işgücünün dolaşımının kolaylaşması, kol gücüne olan ihtiyacın azalması, ve nihayet sosyal devlet uygulamalarının verimsizliği teşvik ettiğinin görülmesi, sendikaların ve öteki ulus-devlet kurumlarının işlevsizleşmesine ve sorgulanmasına yol açmaktadır.

Kısaca küreselleşme ve bilgi çağının yükselen aktörü emekçi değil, birey; yükselen kurumu sendika değil, sivil toplum; yükselen siyasal örgütlenme biçimi ulus-devlet değil, ulus-ötesi bölgesel bütünleşmedir. Bu gelişmeye paralel olarak sınıf esasına dayalı örgütler, işçi partileri ve devletçi-korumacı politikaların yürütücüsü geleneksel ulus-devlet kurumları çözülmekte, bunların yerini uluslar arası, ulus-üstü veya ulus-ötesi kurumsal yapılar almaktadır. Geleneksel sağ-sol ayrımı giderek anlamını yitirmekte, merkezden planlamacı-kumandacı, içe kapanmacı modeli savunan partiler giderek marjinalleşmektedir. 2008 yılında ABD'de patlak verip bütün dünyayı etkisi altına alan küresel ekonomik kriz kapitalizm ve serbest piyasaya yönelik eleştirilerin yükselmesine sebep olsa da, alternatif olarak akla gelen çözüm sosyalist-kumandacı model değildir; içe kapanmacı ve korumacı ulus-devletin tahkimi de değildir. G-8'in yerine G-20'nin giderek öne çıkması, DTÖ, BM, IMF ve DB toplantılarındaki arayışların ima ettiği üzere, önümüzdeki dönemde krizlerle ve uluslar arası sorunlarla başa çıkmanın yolu olarak akla gelen çözüm, uluslar arası işbirliğini tahkim edici ve geliştirmekte olan ülkeleri karar mekanizmasına daha fazla dâhil edici, yeni bir kapitalizmdir.

Ulus-devletin ekonomi alanındaki işlevlerinden soyutlanmakta olmasından rahatsız olanlar, geleneksel Marksist bir bakış açısıyla, bu olgunun gerisinde yatan amacın uluslararası sermayenin kârının ençoklaştırılması olduğunu ileri sürmektedirler. Bu, piyasanın kendi haline bırakılmasından, rekabetin yüceltilmesinden, çokuluslu şirketlerin faaliyetlerinin yaygınlaşmasından rahatsızlık duyan, emek-sermaye çelişkisinin kıyamete kadar süreceğini düşünen, nihayet ulus-devletin iktidar seçkinlerinin kendi kişisel menfaatlerini bir kenara bırakan dürüst ve âdil yöneticiler olduğunu varsayan, sorunlu bir bakış açısıdır. Oysa kaynak dağılımını piyasa yerine siyaset kurumuna bırakmanın ne denli büyük sorunlara yol açabileceğine ilişkin yeterince tecrübe birikimimiz bulunmaktadır.

Kaynakları paylaşmanın biri rızaya, diğeri zora dayalı iki yolu bulunmaktadır. Zora dayalı yol kendi içinde ikiye ayrılabilir: savaş ve ku-

mandacılık. Savaş, kaynakları paylaşmanın en vahşi, en gayri-insani ve ahlâksız yoludur; emeğe, çalışmaya, hukuka saygısı yoktur; silah zoruyla komşusunun kaynaklarına elkoymayı caiz görür. Zora dayalı yolun diğer kolu olan kumandacılığın katı biçimi merkezi planlamaya dayalı sosyalist model, daha esnek biçimi ise piyasaya güvenmeyen, ekonominin dizginlerinin devletin elinde olması gerektiğini düşünen devletçi-müdahaleci modeldir. Her iki modelde de kaynakları dağıtan siyaset kurumudur. Kaynak paylaşımının rızaya dayalı tek yolu olan piyasa mekanizması ise üreticiler ile tüketicilerin vereceği kararlarla, arz-talep etkileşimiyle, alıcı ile satıcının yapacağı pazarlık sonucu ortaya çıkacak fiyatlar yoluyla kaynakların dağıtılmasını öngörmektedir.

Ulus-devletlerin öteden beri daha çok yöneldikleri kaynak dağıtım biçimi ya savaş, ya devletçi-müdahaleci-korumacı, yani zora dayalı yoldur. Bu yol rant yaratıcı, iktidar seçkinlerinin keyfi uygulamalarına geçit veren, devlet eliyle zengin yaratan, asker-sivil bürokrasi, siyasetçi ve yerli işadamları arasında menfaat ortaklığıyla yürüyen, bedelini kalitesiz ürünleri yüksek fiyatla satın almak zorunda kalan tüketicinin ödediği bir yoldur. Siyaset kurumunun kaynak ve rant dağıttığı ülkelerde "devleti ele geçirmek" için ölümüne bir mücadele verilmekte, her iktidar kendi zenginini yaratmaya çalışmakta, rant kollama faaliyetleri kaynakları tüketmekte, rüşvet, yolsuzluk, adam kayırma gibi hastalıkların önü alınamamaktadır. Piyasa ise çalışkan, yaratıcı ve yenilikçi olanı zengin eden, verimliliği ödüllendiren, rüşvet ve yolsuzluğu en aza indiren, siyasi iktidarı ele geçirmek için şiddetli mücadeleyi anlamsız ve gereksiz kılan yoldur.

Bu açıdan bakıldığında, ulus-devletin zayıflamasına ve işlevsizleşmesine içerleyen, küreselleşmeyi yırtıcı, yoksullaştırıcı, eşitsizleştirici olmakla eleştirenlerin şu türden argümanları ikna edici olmanın ötesinde, gülünçtür: Piyasa ekonomisi ve kâr kıstasının bu denli yüceltildiği ve diktatörlüğünü kurması için türlü-çeşitli düzenlemeler yapıldığı, ideolojiler geliştirildiği ve buyruklar oluşturulduğu yeni ortamda bazı gerçeklerse hiç gündeme getirilmez: Bu ideolojide ne sermayenin giderek tekelleştiği ve piyasa ekonomisini ortadan kaldırdığı, kaynak dağılımını 'piyasanın görünmeyen eli' değil tekellerin görünen gücünün gerçekleştirdiği yer alır; ne piyasanın serbest güçlerinin serbest sermaye giriş-çıkışları yoluyla, özellikle Yükselen Pazar ülkelerinde yarattığı finansal krizlerin, büyük iflasların, milyonlarca işçinin işsizliğe mahkûm edilmesinin ve onca yıl zorla yaratılan tesislerin kriz dolayısıyla sadaka fiyatına yabancılara satılmasının yeri vardır (Kazgan, 2007).

Oysa gayet açık olan gerçek şudur: sermayeyi giderek tekelleştiren ve piyasa ekonomisini ortadan kaldıran şey küreselleşme veya serbest piyasa mekanizması değil, ulus-devletin başındaki iktidar seçkinlerinin işadamlarıyla yaptığı, rekabeti engelleyici ve piyasaya girişleri zorlaştırıcı menfaat ortaklığıdır; kaynak dağılımını bozan şey 'piyasanın görünmez eli' değil, korumacılık politikalarıyla tekeller yaratan devletin 'görünür eli'dir; finansal krizler –en son ABD kaynaklı kriz örneğinde görüldüğü üzere- sadece Yükselen Pazar ülkelerinde değil, resmi kalpazanlık yaparak piyasayı paraya boğan, spekülâtif hareketler ve türlü manipülasyonlarla paradan para kazandırmaya cevaz veren 'Yükselmiş Pazar' ekonomilerinde de ortaya çıkmaktadır; büyük iflaslar ve milyonlarca işçinin işsizliğe mahkûm edilmesi oralarda da olmaktadır; 'onca yıl zorla yaratılan' tesisler, aslında onca yıl kendi halkının sırtından birilerinin⁴ rant sağlamasına hizmet eden, verimsizlik ve yolsuzluk kaynağı tesislerdir; talep doruktayken bu tesisleri elden çıkarmayıp sonradan 'sadaka fiyatına' elden çıkarmak zorunda kalanlar, devletin asli fonksiyonlarına döndürmek isteyen küreselleşmeciler ve piyasacılar değil; özelleştirmeye direnen, buyurgan devletçi, piyasa karşıtı iktidar seçkinleridir. Şeffaf, hesap verebilir, demokratik, çoğulcu, katılımcı bir yönetim ve kaynak dağıtımını piyasaya bırakan serbest piyasacı modelden en çok korkan da, bu despotik-otoriteren zihniyetin temsilcileridir.

5. Sonuç

Bu yazıda çağımızın iki önemli gerçeği olarak küreselleşme ile ulus-devlet arasındaki etkileşim irdelenmiştir. Küreselleşme ülkeler arasındaki sınırları aşındıran, gümrük duvarlarını aşağı çeken, mal-hizmet-sermaye ve insan trafiğini hızlandıran bir süreçtir. Ulus-devlet ise çağımızın egemen siyasi örgütlenme biçimidir.

Altını çizmek gerekir ki, bugün çoğumuza alternatifsiz ve vazgeçilmez gibi görünen ulus-devlet modeli insanlık tarihinde görece çok yeni, geçmişî fazla uzağa gitmeyen, beş yüzyıl öncesine kadar insanlığın tanımadığı bir modeldir. Avrupa'da merkezi krallıkların parçalanması ve 1789 Fransız İhtilalinin tetiklediği milliyetçilik cereyanlarının ivme kazandırdığı bir oluşumdur. İmparatorluk ve merkezi krallıkların güç kaybetmesi ve parçalanmasıyla temel siyasi örgütlenme biçimi haline gelen, esas itibarıyla tek bir etnik unsurun veya belirli bir milliyetin belirli bir toprak parçası üzerinde siyasi, hukuki ve iktisadi bakımdan belirle-

⁴ Meselâ, bu tesislere yandaşlarını dolduran, seçim kaybetmiş bürokratlara arpalık dağıtan siyaset erbabı ile, bu tesislerden ucuz girdi alıp bunlara pahalı çıktı satan, devlet eliyle zengin edilmiş yerli işadamları.

yici konumda olmasına dayanan ulus-devlet modeli, özellikle 19. ve 20. yüzyılların egemen devlet modeli olmuştur.

Geleneksel olarak ulus-devlet "tam-bağımsızlık"çıdır, devletçidir, müdahalecidir, korumacıdır. Ulus-devletlerin çoğunda, özellikle de gelişmekte olan dünyada bireysel hak ve özgürlükler üzerinde çok sayıda kısıtlama sözkonusudur. Ulus-devletlerde öne çıkan politikalar, homojen toplum yaratmaya yönelik tektipçi, otoriter, iktisadi olarak da içe kapanmacı ve müdahaleci-korumacı politikalarıdır.

Bunun aksine küreselleşme ise siyasette çoğulcu demokrasiyi, sivil toplumu, katılımı ve karşılıklı bağımlılığı öne çıkarırken, ekonomide dışa açılmayı, serbest ticareti ve karşılıklı yatırımlarla ekonomilerin bir-biriyle entegrasyonunu öne çıkarmaktadır. Bu durum doğal olarak küreselleşme ile ulus-devlet arasında bir sürtüşme ve gerginlik yaratmaktadır. "Küresel kapitalizmin önündeki en büyük ve ciddi engel ulus-devlettir" (Türe, 2009: 41) yargısı bu gerçeğe işaret etmektedir. Bilgi-işlem, ulaşım ve iletişim teknolojileri, internetin doğuşu, rekabet, dijital ekonomi vs. çeşitli alanlarda son yıllarda giderek belirginlik kazanan gelişmeler ışığında küreselleşme ile ulus-devlet arasında bir gerginlik ve çekişmenin yaşanması kaçınılmaz olup, geleceğin dünyasını büyük ölçüde bu çekişmenin sonucu belirleyecektir. Sözkonusu gerginliğin gidebileceği üç muhtemel yön vardır. Bunlardan biri ulus-devletin küreselleşme sürecini tersine çevirmesi ve güçlenerek yoluna devam etmesidir. Bu satırların yazarına göre bu, küreselleşme sürecinin evrensel, kapsayıcı ve güçlü dinamikleri nedeniyle, gerçekleşmesi en zayıf ihtimaldir.

İkinci ihtimal, ulus-devletin hiçbir konuda kendini yenilemeye yanaşmayan bir direniş sonunda, miadını doldurması, kendisinden beklenen hiçbir temel fonksiyonu icra edemez duruma düşmesi ve büsbütün tasfiye olmasıdır. Üçüncü ve daha güçlü bir olasılık ise, küreselleşme sürecinin öne çıkardığı kurumlar ve değerler ekseninde ulus-devlete yeni bir çeki-düzen verilmesi, sorunlu alanlarda ciddi bir kurumsal revizyona ve reorganizasyona tâbi tutulması, böylece günümüz koşullarında kitlelerin beklentilerine daha iyi cevap verir bir yapıya büründürülmesidir. Bunun anlamı, ulus-devletin geleneksel içe kapanmacı, baskıcı ve korumacı karakterini bir kenara bırakarak, temel bireysel hak ve özgürlüklere saygılı, hukukun üstünlüğüne dayalı, özgürlükçü, çoğulcu, dışa açılmacı, rekabetçi, serbest ticaretçi ve bütünleşmeci bir yapıya bürünmesidir. Esasen Avrupa kıtasında AB'nin, Kuzey Amerika'da NAFTA'nın, Asya'da APEC gibi bölgesel iktisadi bütünleşme projelerinin yükselmesi ve yaşanan son küresel krizle birlikte uluslar arası işbirliği

arayışlarının hızlanması küreselleşme ile daha barışık siyasi ve iktisadi mekanizmalar arayışının işaretleri olarak değerlendirilebilir. Türkiye ise, uzun yıllar katı ulus-devletçi kapalı bir toplum olmanın bedelini çok ağır biçimde ödedikten sonra, nihayet daha dünya ile barışık, daha dışa açılmacı ve bütünleşmeci bir kulvara girmenin sancılarını yaşamaktadır. Bu çerçevede, Yurdusev'in (2009b) de belirttiği gibi, başta Kürt sorunu olmak üzere kangrenleşmiş toplumsal sorunlara barışçı yollardan çözüm bulunmasının tartışıldığı ve bu konuda cesur adımlar atıldığı bu günlerde ulus-devlete ve onun en katı versiyonu olan üniter devlete ilişkin kabullerimizi sorgulamanın, Einstein'ın "sorunlar, onları yaratan düzlemde kalınarak çözülemez" özlü sözünün ışığında, sorun çözücü siyasi-iktisadi ve toplumsal mekanizmalar geliştirme arayışını hızlandırmanın zamanıdır.

KAYNAKLAR

- Acar, M. (2009a), "Ulus-devletin İktisadi Modeli: Devletçilik, Müdahalecilik, Korumacılık," *Stratejik Boyut*, Yıl 1, Sayı 3, (Mayıs-Haziran-Temmuz 2009), ss. 77-88.
- Acar, M. (2009b), *Düzleştirici ve Özgürleştirici Bir Süreç Olarak Küreselleşme*, Ankara: Orion.
- Bülbül, K. (2009), *Zor ve Rıza: Küreselleşmeler Arasında Türkiye*, İstanbul: Küre Yayınları.
- Cangızbay, K. (2009), "Ulus-devlet Nedir, Ne Değildir?" *Stratejik Boyut*, Yıl 1, Sayı 3, (Mayıs-Haziran-Temmuz 2009) ss. 13-16.
- Kazgan, G. (2007), *Küreselleşme ve Ulus-Devlet: Yeni Ekonomik Düzen*, 4. bs., İstanbul: İstanbul Bilgi Üniv. Yay.
- Kılıçbay, M.A. (2009), "Ulus-devlet ve Küreselleşme" *Stratejik Boyut*, Yıl 1, Sayı 3, (Mayıs-Haziran-Temmuz 2009) ss. 17-20.
- Manisalı, E. (2001), *Yirmibirinci Yüzyılda Küresel Kısaç: Küreselleşme, Ulus-devlet ve Türkiye*, İstanbul: Otopsi Yayınları.
- Ohmae, K (1996), *Ulus-devletin Sonu*, Çev. Z. Dicleli, İçinde: K. Bülbül, ed., *Küreselleşme Okumaları*, Ankara: Kadim Yayınları.
- Türe, İ. (2009), "Küreselleşme, Kapitalizm ve Ulus-devlet," *Ekonomik Yorumlar*, Yıl 46, Sayı 530, (Nisan 2009) ss. 41-48.
- Wade, R. (1999), "Sermaye Akışları Kavgasının Eşiğinde," *Foreign Policy* (Türkçe baskı), Kış 1998-99, İst.: İstanbul Bilgi Üniv.
- Yurdusev, A.N. (2009a), "Ulus-devlet veya Üniter Devlet Nedir, Yenir mi İçilir mi," *Zaman*, 10.09.2009.

Yurdusev, A.N. (2009b), "Ulus-devlet Barış, Refah ve Özgürlük Konusunda Daha mı Başarılı?" Zaman, 24.09.2009.